

BolLETÍ de la
SOCiETAT
ARQUEOLòGiCA
L'ULiANA

Revista d'Estudis Històrics

Any CXXVII Núm. 866 #68_ISSN: 0212-7458

Tercera Època_Palma_2012

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

HISTÒRIA

1885-1904: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Lulliana*

1905-1937: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*

1938-1977: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Lulliana*

Anys: 3ª Època 1978-

ISSN: 0212-7458

Dipòsit legal: PM 738-1960

Periodicitat ANUAL

Editor: *Societat Arqueològica Lul·liana*

<http://www.arqueologica.luliana.com>

Preu de la subscripció: 45 euros

CONSELL DE REDACCIÓ

Director Dr. Miguel José Deyá Bauzá, Universitat de les Illes Balears

Secretari Dr. Miquel Àngel Capellà Galmés, Universitat de les Illes Balears

Vocals Dr. Albert Hauf i Valls, Universitat de València / Dr. Flocel Sabaté i Curull, Universitat de Lleida / Dr. Manuel Calvo Trias, Universitat de les Illes Balears / Dr. Tomàs de Montagut Estragués, Universitat Pompeu Fabra / Dr. Xavier Torres Sans, Universitat de Girona / Dra. Maria Barceló Crespi, Universitat de les Illes Balears / Dr. Ricard Urgell Hernández, Arxiu del Regne de Mallorca

CONSELL ASSESSOR

Dr. Antonio Bernat Vistarini, Universitat de les Illes Balears / Dra. Catalina Cantarellas Camps, Universitat de les Illes Balears / Dr. Mariano Carbonell Buades, Universitat Autònoma de Barcelona / Dr. Friedrich Edelmayer, Universitat Wien / Dr. Gabriel Ensenyat Pujol, Universitat de les Illes Balears / Dr. Antoni Furió Diego, Universitat de València / Dr. Jaime García Rosselló, Universitat de les Illes Balears / Dra. Maria Grazia Melis, Università di Sassari / Dr. Ignacio Henares Cuéllar, Universidad de Granada / Dr. Eloy Martín Corrales, Universitat Pompeu Fabra / Dra. Isabel Moll Blanes, Universitat de les Illes Balears / Dra. Natividad Planas, Université Clermond-Ferrand / Dra. Sabine Panzram, Universitat Hamburg / Dra. Pinuccia Simbula, Università di Sassari / Dr. Enric Porqueres i Gené, École des hautes études en sciences sociales (CNRS)

PRESENCIA EN BASES DE DADES I REPERTORIS BIBLIOGRÀFICS

ISOC – Ciencias Sociales y Humanidades. CSIC / REGESTA IMPERII. Akademie der Wissenschaften und der Literatur (DE) / *Repertorio de medievalismo hispánico*. CSIC / Catàleg LATINDEX / Acceptada a PIO (Periodical Index Online). Quest (GB) / Incorporada a DICE / Evaluada a RESH / Clasificada a CIRC / Allotjada a e-Dialnet, Universidad de La Rioja

PRESENCIA A INTERNET

Volums 1-62 (1885-2006) <http://lbdigital.uib.cat>

Volums 1-18 (1885-1921) <http://prensahistorica.mcu.es>

Volums 63 i següents (2007-) <http://dialnet.unirioja.es>

REVISIÓ DE TEXTOS EN ANGLÈS

M. Magdalena Vázquez Amer

DISSENY

Antoni Garau / Carles Fargas

IMPRESSIÓ

Indústria Gràfica Bahía

© dels autors pels seus articles

Els articles publicats al BSAL recullen exclusivament les opinions dels seus autors.

La revista declina qualsevol responsabilitat que pogués derivar-se dels drets de propietat intel·lectual o comercial.

Societat Arqueològica Lul·liana: C/ Monti-Sion, 9 / 07001 / Palma de Mallorca / bolletisal@gmail.com

JOAN DESPUIG I SAFORTESA I LA VERSIÓ DE L'ANÀBASI D'ARRIÀ

Alexandre Font Jaume / Mª Rosa Llabrés Ripoll

IES Joan Maria Thomàs

Resum: A l'Arxiu del Regne de Mallorca es conserva el manuscrit d'una versió castellana de l'*Anàbasi* de L. Flavi Arrià, amb el títol *Expedición de Alejandro por Arriano*; és anònima, encara que indirectament atribuïda al jesuïta P. Bartomeu Pou. En aquest treball s'adscriu l'obra a Joan Despuig i Safortesa, nebot del cardenal Despuig i deixeble del P. Pou; es contextualitza la traducció en el conjunt de versions, especialment les castellanès, i s'analitza el seu valor.

Paraules clau: Joan Despuig, Bartomeu Pou, Arrià, *Anàbasi*, traducció.

Abstract: A manuscript of a Spanish version of the *Anabasis* by L. Flavius Arrianus, entitled *Expedición de Alejandro por Arriano* is preserved in the Regne de Mallorca archive in Palma. The version is anonymous, although indirectly ascribed to the Jesuit P. Bartomeu Pou. In this article the work is attributed to Joan Despuig i Safortesa, Cardinal Despuig's nephew and P. Pou's disciple; in the collection of versions the translation is contextualised, especially in the Spanish editions, and its value is analysed.

Key words: Joan Despuig, Bartomeu Pou, Arrian, *Anabasis*, translation.

Entre els papers dels Despuig que guarda l'Arxiu del Regne de Mallorca, es troba una carpeta que du com a títol "Obras varias manuscritas del P. Pou" i, a dins, un manuscrit anònim amb la versió castellana de l'*Anàbasi* de L. Flavi Arrià, titulada *Expedición de Alejandro por Arriano*. És un aplec de fulles en foli major, de 397x291, doblegades per la meitat i agrupades en 8 quadernets de diferent nombre de fulles, des d'11 el primer a 4 el setè, amb un total de 122 pàgines, escrites deixant un ample marge a l'esquerra de gairebé la meitat de la pàgina, apte per a qualsevol correcció o anotació.¹ El manuscrit resta, fins ara, incomplet; conté els dos primers llibres de l'*Anàbasi* sencers, i el tercer comprèn fins a la batalla de Gaugamela, és a dir, fins al capítol 16, del qual sols apareix el número, ja al final de la pàgina;² falten, per tant, els capítols 16-29 del llibre III, i els llibres IV-VII, a més, possiblement, del tractat *Indiká* (*L'Índia*), afegit com a llibre VIII.

El present treball pretén, a més de donar notícia d'aquesta versió, aproximar-se a alguns dels seus aspectes més bàsics: la importància tant de l'obra que es tradueix com de la pròpia traducció; l'autoria, cronologia i característiques de la mateixa.

1. L'obra d'Arrià i la seva influència

L. Flavi Arrià (Nicomèdia, entorn del 86 dC.–Atenes, 175 dC.), autor d'origen grec i ciutadania romana, gaudí de l'amistat de l'emperador Adrià, gràcies a la qual s'inicià en una carrera política (senador, cònsol *suffectus*, legat a Capadòcia, arcont a Atenes), truncada a la mort de l'emperador.

L'obra d'Arrià es pot relacionar amb el moviment que es coneix com a "Segona sofística", que es va desenvolupar dins la literatura grega d'època romana entre els segles I-II de la nostra era, pel desig de recordar les glòries de la Grècia clàssica i de retornar a l'estil dels seus grans autors, utilitzant el dialecte àtic (fenomen conegut com a "aticisme"). Xenofont (principis del segle IV aC) és el model d'Arrià en la seva obra historiogràfica i d'ell pren el títol d'*Anàbasi* en l'obra que dedica a les expedicions d'Alexandre el Gran. En aquesta obra s'apropa, així mateix, pel mètode escollit, als grans historiadors grecs Heròdot i Tucídides, a la cerca de la màxima objectivitat possible en la narració dels fets, per la qual cosa la major part dels estudiosos actuals el considera la font més fiable sobre aquests.³

Precisament pel caràcter auster i realista de la seva obra principal, Arrià no va gaudir de la popularitat que van obtenir les històries de tipus més novel·lesc sobre el personatge, com la de Quint Curci i sobretot, la més fantasiosa atribuïda a Cal·lístenes, més aviat un llibre d'aventures. Malgrat això, molts erudits de l'antiguitat van conèixer i citar l'obra d'Arrià: Temisti, Procopi, Zonaras, Joan Tzetzes, Eustaci i d'altres, fins al final de l'Imperi bizantí. Abans de la caiguda de Constantinoble (1453) ja havien arribat a Itàlia alguns manuscrits d'ell, començant per un de l'*Anàbasi* del 1421. El 1535 va aparèixer a Venècia l'*editio princeps*;⁴ cap el 1540 Pier Paolo Vergerio va traduir l'obra al llatí, i pocs anys després va

¹ ARM, arxiu Marquès de la Torre, sec. Montenegro, llig. 75M, plec 3/10.

² Índici, per tant, del fet que la versió continuava i no s'interrompia al capítol 16.

³ La bibliografia al respecte és molt àmplia; una bona informació de conjunt es pot veure a la introducció a la traducció de l'*Anàbasi* d'Antonio Bravo García (Madrid, 1982, especialment p. 62-75).

⁴ ARRIANOU *peri Alexandrou anabaseōs* = *Arriani de ascensu Alexandri*, Venetiis, in aedibus Bartholomaei Zanetti : aere vero & diligentia Ioannis Francisci Trincaueli, 1535, me<n>se Semte<m>bri.

aparèixer en italià per obra de P. Lauro (Venècia, Tramezzino, 1544); de finals del mateix segle XVI data la traducció francesa de C. Vuitart (Paris, F. Morel, 1581). El P. Bartomeu Pou, preceptor, com més endavant es veurà, de Joan Despuig, en el seu *Plan de una libreria selecta* menciona, a més de l'*editio princeps*, la també grega de Robert Winter i Nicolaus Gerbelius (Basileae, 1539), seguida de quatre edicions en grec i llatí fins a 1757, i tres traduccions, dues a l'italià (la de Venècia més amunt citada i la de Veronae, Ramanzini, 1730) i una al francès (Perrot d'Ablancourt, Paris, 1646).⁵

A Espanya, el llibre de Gabriel de Castañeda *De los hechos del magno Alexandre, rey de Macedonia* (Sevilla, en casa de Juan Cromberger, 1534), ja prenia material dels dos primers llibres de l'*Anàbasi*, vora passatges d'altres historiadors, principalment Quint Curci. La primera traducció castellana de la història d'Arrià és la de Vicente Mariner del 1633, que roman inèdita a la Biblioteca Nacional de Madrid. Es tracta d'una versió no literal, segons el criteri de Mariner i de molts traductors de l'època, però sí completa i feta directament del text grec, en opinió de Menéndez y Pelayo. No sembla que hi hagi altra versió castellana fins a la publicada el 1883 a Madrid per F. Baráibar y Zumárraga, *Historia de las expediciones de Alejandro Magno* (que, tot i això, es limita als set primers llibres i no conté l'*Índia*). Més recentment, R. Ramírez Torres va publicar a l'ed. Jus de Mèxic *Obras completas de Arriano* (1964). Finalment, tenim una traducció espanyola de l'*Anábasis de Alejandro Magno* publicada en dos volums a l'ed. Gredos (Madrid, 1982), feta per Antonio Guzmán Guerra i amb introducció d'Antonio Bravo García.⁶

Tot i la falta de popularitat a la qual abans ens referíem, Arrià ha exercit una notable influència en una seva doble vessant, com a literat i com a historiador.⁷

2. Joan Despuig i el manuscrit amb la versió de l'*Anàbasi*

Encara que al manuscrit no figura cap indicació sobre l'autoria de la versió, aquesta s'atribueix al P. Bartomeu Pou pel fet d'estar inclosa a la carpeta on figuren les "Obras varias manuscritas del P. Pou". No obstant, aquest adscripció és errònia. Ja Miquel Batllori va advertir que la lletra d'aquest escrit no és del P. Pou, sinó del seu deixeble, Joan Despuig i Safortesa, nebot del cardenal Antoni Despuig.⁸ Certament, l'humanista algaidí no és l'autor d'aquesta obra, com clarament indica no sols el fet que no sigui seva la lletra del manuscrit,

⁵ POU PUIGSERVER, B.: *Plan de una libreria selecta*, edic. a cura de P. J. Quetglas; M. Antònia Fornés i Alexandre Font, Poble de Segur (Lleida), 1998, p. 89. Aquesta obra representa els coneixements sobre bibliografia clàssica que hi havia a l'època. D'altra banda, les principals edicions i traduccions modernes a Europa són: *Flavii Arriani quae exstant omnia*, com a edició bàsica, a cura d'A.G. Roos i O. Wirth i publicada a Leipzig el 1967 i 1968, reproduïda amb traducció anglesa d'E.I. Robson a la Loeb Classical Library (edició dels anys 1929 i 1931, el primer volum de la qual ha estat actualitzat per P. Brunt el 1976). A França hi ha una bona edició bilingüe de P. Chantraine a l'ed. Les Belles Lettres (Paris, 2ª ed. del 1952). També hi ha traduccions soltes de l'*Anàbasi* a l'anglès (A. de Selincourt, reimpr. del 1976) i l'alemany (W. Capelle, del 1950).

⁶ D'aquesta introducció més amunt citada hem recollit algunes de les dades que apareixen aquí relatives a les edicions i traduccions de l'*Anàbasi*.

⁷ Així, Arrià formava part de les abundants lectures clàssiques de Montaigne, i, a títol d'anècdota, el filòleg del segle XVIII David Ruhnken anava a caçar a l'estil dels celtes seguint el relat de l'historiador. D'altra banda, resultaria interminable senyalar la influència d'Arrià a totes aquelles obres que tracten les gestes d'Alexandre, des de les biogràfiques (com *Alexander the Great* -1973-, de Robin Lane, o *The Nature of Alexander* -1975-, de la novel·lista Mary Renault, o *Alejandro Magno*, de Pedro Barceló -2011- darrera de les aparegudes fins ara), a les novel·les més o menys històriques i biografies novel·lades, passant pel cinema (com *Alexander* d'Oliver Stone, del 2004).

⁸ BATLLORI, M.: *Cartas del P. Pou al cardenal Despuig*, Palma de Mallorca, 1946, p. 143.

sinó la total falta de referències a l'*Expedición de Alejandro* a la seva correspondència, tant a la sostinguda abans del seu desterrament com, especialment, a la que escrigué a Itàlia, adreçada al futur cardenal o al seu deixeble Joan Despuig. És una absència molt significativa, perquè el P. Pou sembla gairebé obsessionat per la publicació de les seves obres; respecte a aquestes és apressant la recerca que fa de mecenes que sufraguin les despeses d'edició, i són nombroses les notícies que en dóna a la correspondència,⁹ de manera que no resulta creïble que no apareixi a cap carta una al·lusió a aquesta *Expedición de Alejandro*. Per tant, consideram que, en definitiva, s'ha d'atribuir a Joan Despuig i Safortesa l'autoria material del manuscrit.

De la vida de Joan Despuig ens interessa sobretot destacar dues coses: la seva formació humanística i la seva personalitat.¹⁰ Fill dels comtes de Montenegro i de Montoro, nebot d'Antoni Despuig –que arribaria a ser cardenal–, renebot de Llorenç Despuig, bisbe de Mallorca i arquebisbe de Tarragona, no era el primogènit i a casa seva el destinaren a la carrera eclesiàstica, de la mà del seu oncle. El futur cardenal va començar per proporcionar-li la millor educació: una sòlida formació humanística que comprenia l'estudi de la cultura grega i llatina amb l'exjesuïta Bartomeu Pou, aleshores expulsat a Roma. Joan Despuig es traslladà a viure en aquesta ciutat primer cinc anys, entre 1787 i 1791, i n'hi va passar després altres quatre, entre 1794 i 1797, encara que no de forma continuada. Mentrestant tornà a Mallorca quan el seu oncle, Antoni Despuig, aconseguí la mitra d'Oriola i li “traspassà” la xantria de la Seu de Mallorca; Joan Despuig tenia 15 anys i va haver de menester dispensa pontifícia. Però Pou no volia un Despuig com el seu oncle, que considerava mundà i frívol, sinó un Despuig consagrat als estudis clàssics, i així li escrivia el 9 de novembre de 1791: *Res a dir del teu oncle, però de ton pare tem, i no poc, que t'empenyi més a viure ric aquí [és a dir, Palma] que savi a Roma.*¹¹ L'humanista algaidí menyspreava “el món”, i s'escandalitzava, amb una certa ironia, sols amb el pensament que al seu deixeble les noves ocupacions com a xantre li impedissin la dedicació als estudis greco-llatins, que proporcionava l'autèntica glòria:

*Molt a contracor vaig sentir que tu gairebé no podies, per mor de les assídues cançons del cor, reprendre la dedicació a les lletres. (...) Què passarà amb les expectatives que el teu talent suscitava? Què amb les proves, immillorables, de la teva formació? Tu que eres el millor en les lletres llatines i aprenies les gregues, com et posares al davant d'aqueix cor teu? Per no gaudir de cap glòria entre les ments erudites? Pobre de mi! On han anat a parar els meus esforços, a on els desvetllaments, a on els meus afanys durant cinc anys sencers?*¹²

⁹ Això resulta evident sobretot a la producció literària a Itàlia, en l'*Specimen (Plan de una libreria selecta)*, en la biografia de la Beata Catalina Thomàs i, sobretot, en la versió de les *Històries* d'Heròdot.

¹⁰ Falta encara una biografia de Joan Despuig; ara per ara gairebé ens hem de conformar amb les notícies que J. Ma. Quadrado va publicar anònimament a la mort d'aquell, a Palma, el 1853, amb el títol *Memoria necrológica que al Sr. D. Juan Despuig y Zaforteza como a su respectivo presidente dedican la Real Sociedad de Amigos del Pais y la Academia Provincial de Bellas Artes*.

¹¹ *Sed ego a patruo nihil; a patre tuo non parum metuo ne isthinc cogeris ditior vivere, quam Romae fieri doctius.* ARM, a. Marquès de la Torre, sec. Montenegro, l. 75-M, plec 1/6.

¹² *Illud invitissime audivi: te vix posse per assiduas chori cantilenas operam novare litteris. [...] Quid de exspectatione ingenii tui? Quid de specimine optimo doctrinae tuae fiet? Ergo fueris optimus in Latinis, in litteris Graecis auditor, ut praecineras isti tuo choro? Ut nullam gloriam apud eruditas frontes haberes? Me miserum! Quo labores, quo vigilantiae, quo curae meae per quinquennium totum abiere?* (carta de 27 de maig de 1792, ARM, a. Marquès de la Torre, sec. Montenegro, l. 75 M., p. 1/19. Vegi's nota anterior.

I mig seriosament, mig en broma, el primer de febrer de 1792 li escrivia Pou: *I ara que ja estàs tan segur amb la teva xantria, t'atreveixes a no fer-me gens de cas a mi, un desterrat? Quant has canviat d'així com eres, crec jo! Escriu, doncs, i adéu!*¹³

La influència de B. Pou sobre el seu deixeble, clara a la correspondència que mantingueren, de la qual s'han extret aquí uns pocs exemples,¹⁴ sembla haver estat determinant. Joan Despuig renunciaria, de fet, a la carrera eclesiàstica, i es dedicaria al cultiu de les lletres d'una manera silenciosa i obscura, lluny del "món", empès per un caràcter tímid i retret. No volgué publicar la seva producció literària, i àdhuc no volgué que figuràs el seu nom a l'edició de les *Històries d'Heròdot*, del P. Pou, que amb prou cura i recursos va publicar,¹⁵ ni va consentir que la seva biografia llatina de la Beata Catalina Thomàs, que en realitat devia molt a la mà de B. Pou, es publicàs com a seva.

No és d'estranyar, per tant, que al manuscrit de l'*Expedición* J. Despuig no hagi fet constar el seu nom ni hi hagi la més mínima referència a qüestions tan importants com el temps en què va ser escrita o l'edició que emprà per a la traducció.

Per a aquesta darrera qüestió no ens serveix gaire intentar esbrinar de quines edicions podia disposar; no tenim referències de la biblioteca de Joan Despuig,¹⁶ i de la del cardenal les notícies són molt fragmentàries; l'inventari que es conserva ho és sols dels armaris de les obres de Dret,¹⁷ i les referències de J. M. Bover¹⁸ són totalment insuficients. Sí sabem que la llibreria del P. Pou comptava amb una edició greco-llatina d'aquesta obra, que J. Despuig pogué, sens dubte, consultar, perquè formava part del grup de llibres que l'humanista algaidí dugué a Mallorca.¹⁹

Pel que fa a la cronologia de la versió, la total absència de referències a la correspondència de Pou permet assegurar que el terme *ex quo* és 1802, any en què aquest va morir, ja que en cas contrari no hagués deixat de mencionar-la, com féu amb la vida llatina de la Beata Catalina abans esmentada. Potser sigui una referència indirecta l'anècdota que conta J. Ma. Quadrado: *En sus últimos tiempos sin embargo* [J. Despuig] *manifestó a*

13 *Jamne praecentura tua fretus audes me exulem pili facere? Nam opinor quantum sis mutatus ab illo Hectore: ergo scribe et vale.* ARM, a. Marquès de la Torre, sec. Montenegro, llig. 75. M, plec 1/12.

14 Un conjunt de més de trenta cartes, en llatí, en la major part, i en grec, dirigides per B. Pou a J. Despuig (no s'han conservat les de J. Despuig a B. Pou), l'edició crítica de la qual, amb traducció, introducció i notes, tenc ja molt enllestida. Els dos fragments anteriors pertanyen a aquest epistolari.

15 Vegi's FONT JAUME, A.; LLABRÉS RIPOLL, M.R.: "La publicació de "l'Heròdot" del P. Bartomeu Pou, una llarga odissea", *BSAL*, 66, 2010, p. 171-182, i LLABRÉS RIPOLL, M.R.; FONT JAUME, A.: "L'Heròdot" del P. Bartomeu Pou: del manuscrit a la impremta", *BSAL*, 66, 2010, p. 157-169.

16 Que, no obstant, sabem que existia i que devia ser bona; comptava, entre d'altres, amb els llibres que li proporcionava Pou des de Roma, procedents de biblioteques que es desfeien, com, per exemple, la dels prínceps Conti (ARM, a. Marquès de la Torre, sec. Montenegro, llig. 75. M, plects 1/12; 1/16; 1/19).

17 ARM, arxIU Marquès de la Torre, sec. Montenegro, plec 150 M., 2C.

18 BOVER, J.M.: *Noticia histórico-artística de los museos del Eminentísimo Sr. Cardenal Despuig existentes en Mallorca*, Palma, 1845, p. 216-223.

19 La referència completa de l'obra és: *Arrianou Peri anabaseós Alexandrou historiôn biblia ê, Arriani (qui alter Xenophon vocatus fuit) De expeditione Alexandri Magni historiarum libri VIII, ex Bonaventurae Vulcanii Brugensis nova interpretatione. Ab eodem quamplurimi loci ope veteris exemplaris restituti. Cum indice copiosissimo. Alexandri vita ex Plutarquo. Ejusdem libri II de fortuna vel virtute Alexandri. Anno MDLXXV, Excudebat Henr. Stephanus, cum privilegio Cæs. Majest.;* vegi's FONT JAUME, A.: "La biblioteca del P. Bartomeu Pou", *BSAL*, 52, 1996, p. 320.

*un acreditado profesor transeunte su deseo de recibir algunas nociones de griego que suponía tener incompletas ú olvidadas; pero sorprendido a la primera lección el extranjero de los conocimientos del discípulo, declaró no tener ya nada que enseñarle.*²⁰ No és inversemblant que aquest desig de perfeccionar el grec vingués motivat per les dificultats de la traducció. Atès que J. Despuig va traspasar l'11 d'agost de 1853, hauríem de situar la versió els darrers anys de la dècada dels quaranta o els primers anys de la dels cinquanta del mil vuit-cents.

Tot això ens fa veure que la versió de Joan Despuig és molt primerenca, dins el panorama de les traduccions castellaneres de l'*Anàbasi* d'Arrià. Com hem vist abans, la primera traducció completa és la de Vicente Mariner, de 1633, inèdita; i la primera versió publicada és la de F. Baráibar y Zumárraga, de 1883,²¹ 30 anys després de la mort de Joan Despuig; hauríem d'esperar gairebé 100 anys més per disposar d'una traducció amb criteris filològics, la d'Antonio Guzmán Guerra, ja esmentada.

3. La versió d'Arrià feta per Joan Despuig

A més del seu valor com a document històric, la versió de Despuig presenta per si mateixa un interès considerable. En primer lloc, ens inclinam per pensar que es tracta d'una traducció directa del grec, de les quals no abunden els testimonis a Mallorca. Ho confirmarien diverses circumstàncies presents al manuscrit: paraules amb ratlles a damunt (ja a partir del segon full), dobles possibilitats escrites una a dalt de l'altra, (*por/desde* al 3er. full, *unos/aquellos* al 5è, *observados/vistos* al 9è, etc.), correccions com la del full 8è., incisos o insercions de paraules que manquen (com *informado* al full 5è. o *mucho tiempo antes* al 6è.). En definitiva, els dubtes que presenta el manuscrit i fins i tot algunes incorreccions, creim que no serien verosímils si estigués copiat d'un altre lloc o fos d'una versió a través d'una llengua moderna; tot i això, Despuig tingué possibilitats de consultar una versió llatina de l'obra, com hem dit.

En segon lloc, és un tipus de traducció que podem considerar ja modern, sense embelliments ni ampliacions, que es limita a allò que el text diu,²² sense pretensions de fer de la traducció una creació literària. Recordem que Joan Despuig va corregir la versió d'Heròdot del P. Pou eliminant algunes digressions innecessàries.²³ Si comparem la seva *Expedición de Alejandro* amb el text grec d'Arrià, podem observar que el segueix punt per punt i literalment. Les excepcions a aquesta literalitat són poques i en general no es poden considerar defectes, sinó al contrari, solucions àgils i adequades al context, cosa que indica una habilitat superior a la d'un principiant. Podríem citar en aquest sentit la substitució de dos pronoms relatiu indefinits ("qualsevol que...", "algú que...") per oracions condicionals (*si alguno se maravillare...*; *a ese, si despues de haber leído...*), en el darrer paràgraf del premi, o bé la traducció de *pátron*, literalment "rebut dels pares", per *permitido por sus leyes y costumbres*, en l'apartat 1 del primer capítol.

²⁰ *Memoria necrológica...*, p. 12.

²¹ *Historia de las expediciones de Alejandro* por Arriano traducida directamente del griego por D. Federico Baráibar y Zumárraga, Madrid, 1883.

²² Veg. els criteris formulats per García Yebra a *Teoría y práctica de la traducción*, I, Madrid, 1982, p. 43.

²³ Veg. nota 15.

Ara bé, el fet que l'autor mateix de la traducció sigui conscient que *necesita mucha corrección* indica que es tractava d'un escrit provisional, no destinat, o no encara, a la publicació. Realment l'estil en castellà és millorable; així, a títol d'exemple i limitant-nos als primers folis, el vocabulari és més aviat pobre; hi ha paraules repetides constantment (com *embestir* en el sentit d'atacar) i expressions no del tot correctes (*es constante* al proemi per "se dice, consta"; a *la frente* en lloc d'"al frente" a l'apartat I 1; també a *la ala*, a diversos llocs); la traducció mecànica dels participis per gerundis és acceptable gramaticalment, però fa una certa impressió de monotonia. Generalment es reflecteix el present històric de l'original en la traducció (*toma* a l'apartat I 4, *entra* a I 5, etc.), cosa que a vegades contrasta amb el temps verbal del context.

També s'hi troba alguna errada d'interpretació del grec. Per exemple, al proemi el futur *parecerá* va en lloc d'un aorist o passat; el verb *neoterízo* a l'apartat I 1 té un significat molt concret d'"intentar (una revolta)", però es tradueix en un sentit més general i ambigu *pensaban* (*en novedades -sc., "revueltas"-*) i *eran amigos de (novedades)*; al mateix apartat, per confusió, es tradueix *en aristerá* per *a mano derecha* en lloc d'*izquierda*; la frase *en caso que estos no cesasen de embestirles* és inexacta, perquè l'original diu "quan pujassin", i *como ellos pensaban* va en lloc de "com temien"; el nombre "tres mil" es confon amb *diez mil* a I 2. Hi ha així mateix alguna transcripció errònia, com *Pithodemo* per *Pithodélou* a I 1, però en general els noms propis es transcriuen respectant l'original fins i tot en la grafia (*Ptolemeo, Thraces, Illirios y Triballos*, etc.). Tenim certes omissions sense gaire importància; així, al final del proemi, davant *los demás escritos* mancava la paraula "todos"; a I 1 on diu *los Thraces independientes* s'hauria d'especificar "llamados independientes"; i a I 2 *de donde habia partido* falta indicar "precisamente".

La història d'Arrià és un exemple típic de prosa àtica que requereix un coneixement de la morfologia grega molt complet, però no presenta una excessiva complicació sintàctica. Per tant, era molt adequat per a algú que, com Despuig, amb uns coneixements mitjans de la llengua, volgués a dur a terme la traducció d'un text grec com a exercici literari. Tal vegada l'hi va suggerir el seu mestre, el P. Bartomeu Pou. O bé simplement estava fascinat, com tants d'altres al llarg de la història, per la biografia i els fets extraordinaris d'Alexandre el Gran, i va acudir a la font considerada més fiable. Sigui com sigui, aquest document ens proporciona un testimoni d'un alt valor dins la història, encara per fer, de l'hel·lenisme a Mallorca, i d'una manera més general, de l'hel·lenisme hispànic.

APÈNDIX

Adjuntam la traducció de l'apartat I 3 feta per Joan Despuig i Safortesa, la de Federico Baráibar y Zumàraga (edició del 1917) i la d'Antonio Guzmán Guerra, abans esmentades, per possibilitar la comparació entre les diferents versions. Observam com, al llarg del temps, es du a terme una normalització de la grafia dels noms propis, a la vegada que la traducció guanya en fluïdesa però es fa menys literal. Hem conservat la grafia original, sense normalitzar.

a.1.- Versió de Despuig

[3] Después de la batalla, y de tres días de viage llegó Alexandro al río Istro,²⁴ que es el mayor de todos los de Europa, y que baña mas tierra, y pasa por naciones belicosísimas, las mas de ellas celtas, en donde tiene sus fuentes. De estos son los últimos los Quados y Marcomanos: y después los Jacygas, que son parte de los Sauromatas: mas allá están los Getas Apanathanizontas:²⁵ después la nación de los Sauromatas, y al último de todos los Scythas hasta la embocadura del río, que por cinco bocas va a dar en el Ponto Euxino.²⁶

Aquí encontro Alexandro, algunas naves largas, que habían venido río arriba de Bizancio por el ponto Euxino. Habiéndolas llenado de ballesteros, e infantes, navegaba acia a la isla, donde se habían refugiado los Triballos, y Thraces, y procuraba el desembarcar con fuerza. Los barbaros juntándose cerca del río, por donde se acercaban las naves, les impedían el desembarco. Estas eran pocas, y había poca gente en ellas: y lo mas de la isla era mui aspera, y escarpada, y la corriente del río, siendo tan estrecha rapida, y difícil de aprodar.

Entonces Alexandro haciendo retirar las naves, pensó en pasar el Istro, contra los Getas que habitaban en la otra parte: no solamente porque veyá muchos de ellos juntos en la ribera del Istro, como que querían impedir el paso (porque ellos eran mas de diez mil infantes, y casi quatro mil de Caballería) sino tambien por el deseo grande que le vino de pasar el Istro. El mismo se embarcó en las naves, y habiendo llenado de paja las pieles de las tiendas, y juntando todas las lanchas que pudo haber de la region (porque de estas había mucha abundancia porque de ellas se valen los vecinos del Istro para la pesca del río, parte²⁷ la comunicacion entre sí, y parte de ellos para la pyrateria) embarcó sobre ellas, los mas que pudo de su exercito de esta manera, y en todos fueron mil, y quinientos infantes, y casi quatro mil de caballería.

a.2.- Versió de Baráibar

CAPÍTULO III. Paso del Istro. Tres días después de esta batalla llegó Alejandro al Istro, que es el mayor río de Europa, y el que baña más tierras y separa belicosísimas gentes, entre las cuales descuellan las célticas, de las que proceden los Cuados y Marcomanos, que habitan junto á sus fuentes; siguen después los laziges, pertenecientes á la nación Saurómata; los Getas, que creen en la inmortalidad de las almas; los numerosísimos Saurómata y los Escitas, hasta la conclusión del río que se desagua por cinco bocas en el Euxino. Aquí se apoderó de algunas galeras que remontando el río habían venido de Bizancio por el ponto, y acomodando en ellas todos los arqueros y hoplitas que le fué posible, se dirigió á la isla donde se habían refugiado los Tracios y los Tribalos, y trató con grande ahinco de verificar un desembarco, cosa que no pudo conseguir por haber acudido á impedirselo los Bárbaros, y ser además pocas sus naves, no muchos los soldados, la isla en su mayor parte escarpada e inaccesible, y la corriente del río, como encerrado en más estrecho cauce, sumamente violenta y difícil de resistir.

²⁴ L'actual Danubi.

²⁵ Error per *apathanátizontas*, que vol dir "Divinitzats, Immortals".

²⁶ La mar Negra.

²⁷ Ratllat "para el comercio".

Por lo cual Alejandro, apartando de allí las naves, determinó atravesar el Istro y hacer una incursión contra los Getas que habitan en la opuesta ribera, moviéndole á esto ya la multitud de aquellos bárbaros (tendrían unos cuatro mil caballos y diez mil infantes) que, reunidos en la orilla, parecían dispuestos á atacarle si pasaba, ya el deseo que de él se apoderó de ir más allá del Istro. Embarcóse, pues; mandó rellenar de paja las pieles que les servían de tiendas; recogió cuantas canoas se encontraban por aquella parte, donde abundan, pues los ribereños las emplean ya para la pesca, ya en la comunicación fluvial, ya para sus rapiñas. Acaparadas muchísimas de estas embarcaciones, pasó en ellas todos los soldados que pudo, aproximándose a mil quinientos caballos y cuatro mil infantes el número de los que con Alejandro hicieron en esta forma la travesía.

a.3.- Versió de Guzmán

3. Los getas. Al tercer día después de esta batalla alcanzó Alejandro el Istro, que es el mayor río de Europa. Atraviesa este río la mayor parte de ella, y al otro lado de su curso se encuentran los pueblos más belicosos de la tierra (en su mayor parte son celtas), justo donde nacen las fuentes del río. De ellos, los cuados y los marcomanos son los que viven en las regiones más alejadas. Se acercó luego Alejandro a los confines de los yáciges, que son una rama de los saurómatas, y a los inmortales getas, al grueso de los saurómatas, y a los escitas, hasta alcanzar la desembocadura que desagua por cinco bocas al mar Euxino.

Fue allí donde Alejandro encontró las largas naves de guerra que habían venido en su ayuda desde Bizancio a través del mar Euxino. Tras equiparlas de arqueros y hoplitas las hizo zarpar hacia la isla en que los tribalos y los tracios estaban refugiados, a fin de intentar en ella un desembarco. Los bárbaros, sin embargo, corrieron al encuentro de las naves al ver cómo éstas se aproximaban. Desde luego, se trataba tan sólo de unas pocas naves, y el ejército en ellas embarcado no muy numeroso. La mayor parte de la isla era muy escarpada para intentar un desembarco, y la corriente del río en exceso impetuosa (y ello era natural, ya que en ese punto el cauce del río se estrangula y se hace mucho más estrecho) y difícil de superar. A la vista de ello, Alejandro decidió retirar las naves, cruzar al otro lado del Istro, y marchar contra los getas que por allí habitaban (podía verlos en gran número sobre la otra orilla, y calculó que serían unos cuatro mil jinetes y más de diez mil infantes).

El plan de Alejandro era dispersarlos para poder atravesar el río, empresa por la que sentía vivo interés, y para la cual él mismo se había embarcado en una de sus naves. Para llevar a cabo su plan, realizó la siguiente operación: llenó de paja las tiendas de cuero con las que solía construir el campamento, y reunió todas las canoas hechas de un solo tronco de árbol que solían utilizar los ribereños (y de las que había conseguido un buen número, ya que los indígenas las emplean para la pesca, para hacer expediciones río arriba, y porque muchos se dedican con ellas a la piratería); reuniendo, pues de éstas el mayor número que pudo, comenzó así con ellas la travesía de su ejército. Consiguió de esta forma que pasaran a la otra orilla mil quinientos jinetes y unos cuatro mil infantes.

